

Mindenütt felyül ég. Gyász, temetések és újratemetések a magyar kultusz- és irodalomtörténetben

Szerkesztette Mercs István

Modus hodiernus 12

Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2022, 340 l.

BARTÓK István

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, ny. tudományos tanácsadó

ORCID: 0000-0001-6206-8068

Az elmúláshoz, a halálhoz kapcsolódó képzetársítások, eszme-futtatások végtelen sorát indíthatja el a „gyászesemények”, azaz a temetések és újratemetések vagy éppen a „temetetlen holtak” felidézése. A tények ismertetésétől már csak egy lépés az emlékezetpolitika, a kultusz-teremtés vagy a különféle indítatású értelmezések és átértelmezések, „jámbor szándékok” és rafinált manipulációk bonyolult szövevénye. Irodalomtörténetünk és történelmünk jeles alakjainak utóéletét vizsgálva számos lehetőség nyílik a legkülönbözőbb szempontok érvényesítésére, ahogyan ez az ismertetett kötetben meg is valósul. Az előszóban Szilágyi Márton az összeállítás „szertefutó anyagáról” (7) ír, ami korántsem elmarasztalás, hanem a tematikai és módszertani sokféleségnek a méltatása.

A kötet a 2016 novemberében, Vaján rendezett tudományos konferencia előadásainak tanulmányváltozatait tartalmazza. A 19 írás „főszereplőinek” sora Szent Istvántól Nagy Imréig terjed. Huszadik tanulmányként említhetjük az előszót, amelyet szerzője maga is bevezető tanulmánynak nevez. Teljes joggal, hiszen megvalósítja szándékát, mely szerint „néhány használható reflexiót” (13) kívánt fűzni a kötethez. Ilyen a kulturális antropológiai szempont felvetése éppúgy, mint például a II. Rákóczi Ferenchez, Vörösmartyhoz vagy Kazinczyhoz kapcsolódó megjegyzései, kiegészítései.

A tanulmányok a tárgyalt események időrendjében követik egymást. Jelen ismertetésben a különféle megközelítések alapján kirajzolódó csoportok szerint tekintem át az anyagot. A kötet írásainak egy részénél kétféle meghatározó vonulat különböztethető meg: megjelenik egyrészt az egyes alkalmak – temetések, újratemetések, megemlékezések, emlékállítások – leírása pontos adatokkal, másrészt a történéseket mozgató okok, politikai, vallási, ideológiai tényezők. A tények és a háttérükben álló megfontolások aránya változatos, hol az egyik, hol a másik kerül túlsúlyba. Más esetekben magára a gyászeseményre legfeljebb utalás történik, a szerzők kapcsolódó dokumentumokat, jellemzően szövegemlékeket ismertetnek részletesen. Ilyenkor nagyobb teret kapnak a filológiai szempontok, irodalomtörténeti, retorikai, poétikai elemzések. Az egyes témákra vonatkozó források lehetőséget nyújtanak a körülmények feltárására, pontos bemutatására. Szent királyaink újratemetésére szentté avatásuk alkalmával került sor. Németh

Péter Szent István eredeti, a „felemeltetés” és a kanonizáció előtti székesfehérvári és Szent László váradi nyughelyének rejtélyeit deríti fel, amennyire az korabeli dokumentumok alapján lehetséges.

Balassi Bálint halálának és temetéseinek körülményeiről Szentmártoni Szabó Géza számol be részletesen. Az Esztergom ostrománál elesett költő testét öccsének, a Kassa mellett ugyancsak hősi halált halt Ferencnek maradványaival együtt a hibbei templomban helyezték el. A templom egy 17. századi tűzvészben leégett, a síremlék is elpusztult, helye feledésbe merült. A 19. század végén elkezdett ásások során talált csontok egy részét antropológiai vizsgálatok alapján a Balassi fivérek maradványainak nyilvánították. Újratemetésük a hibbei templomban 1906-ban történt.

A bécsújhelyi börtön parancsnoka, Gottfried Lehmann kapitány 1701-ben elősegítette az ifjú II. Rákóczi Ferenc szökését. Tettéért halálbüntetés járt. Holttestének darabjait 1704-ben portyázó kurucok temették el Kőszegen. 1957 óta tisztelik a kőszegi városi temetőben Lehmann állítólagos sírhelyét, de tanulmányában Mészáros Kálmán bebizonyítja, hogy annak nincs köze az egykori kapitány maradványainak nyughelyéhez.

A 20. század eleje magyarországi belpolitikai viszonyainak összefüggésében helyezi el Bene János a Rákóczi-szabadságharc vezetőinek újratemetését. Vay Ádám udvari marsall hamvai 1906. június 19-én Gdańskból érkeztek meg Nyíregyházára, majd innen Vajára. Ideiglenesen a családi kriptába helyezték, végül november 15-én végső nyughelyére, az emlékmű alatti sírboltba. A források alapos feldolgozásából még az is kiderül, hogy az ünnepélyes szertartás 3564 korona 16 fillérbe került.

Bessenyei Györgyöt 1811-ben bekövetkezett halála után kívánságának eleget téve pusztakovácsi birtokának kertjében temették el. 1883-ban a Berettyó folyó áradása miatt a sírt 30 méterrel arrébb helyezték. Nagy Balázs a maradványok további sorsát abba a folyamatba illeszti, amelynek során Nyíregyháza igyekezett kulturális központként meghatározni önmagát, és ehhez szüksége volt egy „szellemi hősré”. (161.) A helyi Bessenyei-kultusz megerősítését célozta a bihari remete maradványainak exhumálása és újratemetése 1940-ben Nyíregyházán.

Hermann Róbert az aradi vértanúk kivégzéséről és temetéséről ír. A holttestek kiadását megtagadták, így a hozzátartozók csak titokban vagy megvesztegetés útján gondoskodhattak méltó temetésükről. Mások csontjait csak későbbi ásások tárták fel. Többek földi maradványai többszöri exhumálás és újratemetés után kerültek végső nyughelyükre. A legismertebb 13 vértanú mellett a tanulmányíró további háromról is megemlékezik. Ormai Norbert, Kazinczy Lajos és Ludwig Hauk neve feledésbe merült, így elföldelésük helyét nem is keresték.

Több esetben a tanulmányírók az események háttérében álló okokra fektetnek nagyobb hangsúlyt. Várkonyi Gábor II. Rákóczi Ferenchez kapcsolva mutatja be a népi emlékezet és a folklór, valamint a hatalom által irányított, „hivatalos” történelemszemlélet ellentmondásait. Az 1906. évi kassai újratemetésről megállapítja, hogy az „leginkább aktuálpolitikai célokat szolgált. A politikai feszültségek levezetése [...] sokkal inkább motiválta a döntéshozókat, mint a történelmi traumák valós feldolgozása.” (150.) Ez az a szempont, amely a leginkább túlmutat az egyes alkalmakon, megvilágítva az emlékezetpolitika irányítóinak mindenkori törekvéseit. Várkonyi Gábor a tételt általánosítva újkeletű megállapításként idézi: „A történelmet minden esetben az aktuális jelen hozza létre, állítja a modern történetfilozófia.” (146.) Az állítás azonban sokkal régebbi. Kulcsár Péter egy tanulmányában Sebastiano Macchi olasz humanista 1613-ban kelt munkáját ismertetve írja:

Tudomásom szerint ez az első alkalom, hogy valaki a történelem objektivitását megkérdőjelezi, és rábred arra a felismerésre, hogy nem az a történelem, ami hajdanában megessett, hanem az, amit valaki a jelenben megcsinál. [...] Maccinál bukkan fel első ízben az a gondolat, hogy a történetírónak szubjektív szándéka szerint kell megalkotnia a múltból a történelmet. A történelem – a múlt – tehát alkotás, melyet a jelen társadalmá a saját céljai érdekében tudatosan hoz létre, hogy arra a jövő építése közben támaszkodhasson.¹

Visszatérve az ismertetett kötethez: több tanulmánynak is ez a gondolat, a múlt újratemetésének szándéka áll a középpontjában, a magyar történelem „zivataros századaira” alkalmazva. Báthory Gábor erdélyi fejedelem meggyilkolásának és halála utáni sorsának okai nem egyértelműek. A merényletet követő évben, 1614-ben a holttestet az ecsedi vár piacán felravalatozták, majd Nyírbátorba vitték, ahol a templom sekrestyéjében zárták el. Ugyanott temették el 1628-ban Bethlen Gábor utasítására. A 17. századi Erdély politikai helyzetét elemezve Jankovics József keres magyarázatot a történetekre. Az újratemetés szimbolikus értékét Bethlen külpolitikai törekvéseivel hozza összefüggésbe: a Báthory-örökség felvállalásban láthatta az utat a lengyel trón, majd a magyar korona megszerzéséhez.

A Thököly-felkelés megtorlása és hasonló „rebellis” törekvések elfojtása volt a célja az 1687-ben létrehozott eperjesi vérsztörvényszéknek. Kónya Péter az ítéleteknek nemcsak politikai, hanem vallási (rekatolizáció) és gazdasági (vagyoneklobzások) céljait is megvilágítja. Részletesen beszámol annak a négy áldozatnak az 1933. évi újratemetéséről, akiknek maradványai 1930-ban kerültek elő a szinnyei templomban végzett ásatások során. A felekezetek közti megbékélés látványos jeleként 1995-ben II. János Pál pápa Kassán leróttá kegyeletét a protestáns vértanúk előtt.

2015-ben Budapesten, a Kerepesi temetőben avatták fel Petőfi Sándor állítólagos sírját. Bizonyosan csak annyit lehet tudni, hogy a Barguzinban feltárt, a költő maradványaiként tisztelt csontok nincsenek benne, hiszen „azokat a titok őrzői még a hívek legszűkebb körei előtt is rejtegetik.” (202.) Margócsy István a szibériai fogság – tudományosan megcáfolt – legendájából kiindulva a kultusz társadalomlélektani okait vizsgálja. Rámutat a nemzetpolitikai vonatkozásokra, az életút tisztázatlan befejezéséből következő mítoszokra, mindezek irodalmi, képzőművészeti reflexióira.

1942-ben határozták el, hogy József Attila hamvait Szárszóról Budapestre hozzák, és a Fiumei úti temetőben biztosítanak számára dízsírhelyet. Tverdota György ezen első újratemetés körülményeit ismerteti, bemutatva a kultusz intézményesülésének kezdetét. A fiatal Marosán György és a szociáldemokrata vezetők látták úgy, hogy „a fasizmus elleni harcban” érdemes a költő nevét zászlóra tűzni. A kezdeményezést támogatta a baloldali értelmiség, széles körben népszerűvé vált. Az újratemetésben a tanulmányíró „a rituális magatartásminta kiépítését” látja. (259.)

A Nagy Imre-újratemetést O. Réti Zsófia elméleti keretben, a kulturális emlékezet rítusaként értelmezi. A szertartás célja az volt, hogy az 56-os eseményeket visszahelyezze a kollektív emlékezetbe. A tanulmányíró a felszólalók beszédeit elemezve emeli ki három topikus fogalom, a magyarság, az emlékezés/felejtés és a fordulópont megjelenését.

---

1 KULCSÁR Péter, „Ars historica”, in *Klaniczay-emlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, 119–127 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet–Balassi Kiadó, 1994), 127.

A magyar művelődéstörténet néhány „temetetlen holtjának” halála utáni viszontagságos sorsáról ír Kőszeghy Péter, különös tekintettel a maradványok hányattatásának történelmi, politikai okaira. Janus Pannonius és Fráter György esetében közös vonás, hogy „a hatalom – vagy a hatalom feltételezett szándéka – a végtisztesség megtagadásával gyalázza vélt vagy valós ellenlábását.” (290.) Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc és III. Nádasdy Ferenc vesztében emellett különös szerepet játszottak az árulók, a besúgók és a koncepciók per. Telegdi Katát a vallási intolerancia miatt, a kivégzett magyar jakobinusokat világnézeti, ideológiai okból nem engedték méltó módon eltemetni.

Megrázó statisztikák számszerűsítik a kommunista diktatúra áldozatait. A halotti anyakönyvezés elmaradása vagy a dokumentumok meghamisítása hivatott biztosítani, hogy a jeltelességekben eltemetetteket ne lehessen azonosítani. Nagy Imrének és társainak újratemetésével kapcsolatban Kőszeghy az 56-os események ellentmondásaira utal: „a bűnösök sem egyformán bűnösök, és az ártatlanok sem egyformán ártatlanok”. (298.) Ez a megállapítás sem csak a tárgyalt korszakra lehet érvényes.

Néhány tanulmányíró, mint említettem, legfőképpen az egyes alkalmakhoz kapcsolódó dokumentumokat tárgyalja. Végh Balázs Béla csak röviden említi gróf Károlyi Sándor 1743–1744-ben több lépésben lezajlott temetését, annál részletesebben ír a kegyeleti szövegekről. Ismerteti az elhunyt fiának, Ferencnek a halálesetről tudósító, Batthyány Imrének címzett gyászlevelét, a ferences Novák István temetési prédikációját és a verses halottbúcsúztatót, kiemelve a különböző szövegek eltérő modalitását, irodalmi értékeit.

Arany János Széchenyi István emlékezetére alkotott verséről ír Gerliczki András, különös tekintettel keletkezésének körülményeire. A mű az Akadémia felkérésére született. A tanulmányíró a szövegformáló tényezők elméleti kérdéseiben elmerülve arra a következtetésre jut, hogy „Arany verse [...] a személyesből közösségivé tágított emlékezet lírai tárgyiasítása.” (226.) Mercs István Móricz Zsigmond Mikszáth Kálmánt búcsúztató írását elemzi, amelyben „szépen leszólja a nagy halottat”. (229.) A szokatlan megoldás okait keresve a két író viszonyát vizsgálja. A korábbi megállapításokat kiegészítve hangsúlyozza, hogy a hírhedt nekrológ egyértelmű kiállítás a modern irodalom mellett. A gesztus háttérben Ady hatását sejti hasonló megnyilvánulásai alapján.

Vannak olyan szerzők is, akik már csak azért is összpontosítanak különféle dokumentumokra, mert a tárgyat nem is lehet konkrét alkalomhoz (temetéshez vagy újratemetéshez) kapcsolni – vagy mert kiindulásul szolgáló esemény nem is volt, vagy legalábbis nem ismertek a körülményei. A Pray-kódex *Halotti beszédéről* csak annyi bizonyos, hogy temetésekre írták, de hogy mikor hangozhatott el, arról semmit nem tudunk. Vadai István a Károly Róbert temetésén elmondott prédikáció és a *Halotti beszéd* között összefüggésekből kiindulva az utóbbit vizsgálja alaposabban. Filológiai érvek alapján arra következtet, hogy becses nyelvemlékünk nem készülhetett III. Béla temetésére – ahogyan azt sokan gondolták –, hanem egy korábbi szöveg másolata. „Gondolatkísérletként” (34) Vadai felveti, hogy a beszéd keletkezésére az alkalom akár Könyves Kálmán temetése is lehetett.

A szigetvári hős és a költő Zrínyi Miklós újratemetéséről nincs mit írni, ugyanis a gesztus a maradványok híján nem lehetséges. A hadvezér fejét és a költő testét őrző Csáktornya melletti mauzóleumot a Wesselényi-összeesküvés bukása után a császári csapatok feldúlták, azóta csak a helye van meg. „És talán jobb is így: – ahogy tanulmányában Bene Sándor írja – a költészet

felülírja a valóságot, a csontok helyett az utókor kénytelen a versekkel beérni.” (115.) A „vizionált halál” és a „virtuális temetés” (99) fogalmainak vizsgálata kiváló alkotásléktani és poétikai megállapításokra ad lehetőséget. A pusztulás fogalmának legtágabb kiterjesztése Jánosi Zoltán tanulmányában kerül elő: négy 20. századi költő munkásságában mutatja meg a nemzethalál víziójának különféle megjelenéseit. Bella István, Ratkó József, Szöcs Géza és Kovács András Ferenc más-más tárgyból kiindulva jut el „e veszélyhelyzet legújabb kori változatainak” (261) megfogalmazásáig, a remény, a kilátástalanság, a felelősségtudat vagy éppen a lázadás gondolatköreibben.

A kötetben minden megvan, ami egy gondosan szerkesztett kiadványhoz kell. Mint említettem, az előszó bevezető tanulmánynak is beillik. A dolgozatoknak a témák időrendje által megszabott sorrendje a legegyszerűbb megoldás. Apró következtetlenség: a szerzők időnként nem gondoltak rá, hogy közlendőjük *tanulmánykötetben, írott változatban* fog megjelenni (lásd az előszóban: „Az előadások elhangzása után a különböző szakterületekhez tartozó szerzők továbbfejlesztették és tanulmánnyá formálták mondanivalójukat”, 7), és a végleges szövegben *előadást* említene, vagy azt, hogy miről fognak *beszélni*. A *Képtár* legnagyobbbrészt jó minőségű illusztrációkkal szemlélteti a kötetben írottakat. Nem marad el a személynévmutató; az utolsó lapon kislexikon tájékoztat röviden a szerzők kilétéről. Legvégül a sorozat korábbi köteteinek felsorolása olvasható.

A kötet témájához kapcsolódó szomorú tény, hogy két szerző, Jankovics József és Vadai István a kiadvány megjelenése előtt eltávozott az élők közül. Említésük alkalmat ad rá, hogy ne csak a kötetben megjelent kiváló tanulmányaik okán, hanem egész tudományos életművükre, rokonszenves személyiségükre gondolva is tisztelettel és szeretettel emlékezzünk rájuk.